

УДК 94(477)«1885»:378:930.25

Марина Будзар, Анна Гедьо

«АРИСТОКРАТИ» ПРОТИ «ДЕМОКРАТИВ»: ЕПІЗОД З ПОВСЯКДЕННЯ КОЛЕГІЇ ПАВЛА ГАЛАГАНА В ЛИСТУВАННІ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА ТА ІВАНА НИЧИПОРЕНКА

“ARISTOCRATS” VERSUS “DEMOCRATS”:
AN EPISODE FROM THE DAILY LIFE OF THE PAVLO GALAGAN COLLEGIUM,
AS SEEN IN THE CORRESPONDENCE OF HRYHORIY GALAGAN AND IVAN NYCHEPORENKO

DOI: 10.58407/litopis.260117

© М. Будзар, А. Гедьо, 2026. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3720-7799>, <https://orcid.org/0000-0003-4151-0747>

Мета статті. Повсякдення учнів Колегії Павла Галагана в Києві досі є одним із найменш досліджених питань в історії цього своєрідного навчального закладу. Створена за ініціативою громадського діяча, просвітника Григорія Павловича Галагана, колегія належала до розряду приватних чоловічих гімназій. Але вона діяла за власним статутом і мала низку засадничих ознак, що помітно вирізняли її з кола інституцій середньої освіти Києва другої половини XIX – початку XX ст. Стаття досліджує одну з важливих проблем життєдіяльності Колегії Павла Галагана – взаємини між учнями колегії, вихідцями з різних соціальних груп. Джерельною базою розвідки є листування між фундатором навчального закладу Григорієм Павловичем Галаганом і одним із кращих його директорів – Іваном Івановичем Ничипоренком. **Методологія статті** ґрунтується на дискурсивному аналізі окремих листів з цього епістолярного комплексу. Вони розповідають про конкретний випадок з повсякденного життя колегії восени й взимку 1885–1886 рр. Це зіткнення між учнями двох старших класів, до якого долучилися молодші вихованці закладу. **Наукова новизна.** Контекстуальне вивчення листів, якими обмінювалися І. Ничипоренко й Г. Галаган, свідчить, що конфлікт виник на побутовому рівні, але мав ознаки соціального й світоглядного протистояння. Учасники листування аналізують ідейну сутність і подієвий перебіг цієї суперечки. **Висновки.** У епістолярному діалозі між засновником і директором колегії унаочнюються не лише побутові деталі події. Автори – представник соціальної еліти й виходець з демократичного прошарку суспільства – висловлюють власні переконання. Їхнє обговорення учнівського конфлікту демонструє спільність поглядів цих людей, їхню солідарність у питаннях освіти й виховання молоді. У такий спосіб розгляд локального епізоду з історії Колегії Павла Галагана дозволяє поглянути на буття цього навчального закладу в освітньо-культурному просторі Києва й ширше – України – модерної доби.

Ключові слова: Київ, Григорій Галаган, Іван Ничипоренко, приватна чоловіча гімназія, освітньо-виховний процес, шкільне повсякдення.

The purpose of the publication. The daily life of the students at the Pavlo Galagan Collegium in Kyiv remains one of the least explored aspects in the history of this distinctive educational institution. Established through the initiative of the public figure and enlightenment advocate Hryhoriy Pavlovych Galagan, the collegium was classified as a private boys' gymnasium. However, it operated under its own statute and possessed a number of fundamental characteristics that notably distinguished it from other secondary education institutions in Kyiv during the second half of the 19th and early 20th centuries. This article investigates a crucial problem within the collegium's operational history: the relationships between students originating from diverse social groups. The research relies on the correspondence between the institution's founder, H. Galagan, and one of its most effective directors, Ivan Ivanovych Nycheporenko, as its primary source base. **The article's methodology** is grounded in a discursive analysis of select letters from this epistolary complex. These letters recount a specific incident from the collegium's daily routine in the autumn

and winter of 1885: a clash between students in the two senior classes, which also involved younger pupils. **The scientific novelty.** Contextual study of the letters exchanged between I. Nycheperenko and H. Galagan suggests that while the conflict originated at a domestic, everyday level, it manifested characteristics of a social and ideological confrontation. The correspondents analyze both the ideological essence and the event-driven progression of this dispute. **Conclusions.** The epistolary dialogue between the founder and the director not only illuminates the domestic details of the event but also reveals the personal convictions of the authors – one a representative of the social elite and the other an individual from the democratic strata of society. Their discussion of the student conflict demonstrates their shared perspectives and solidarity on matters of youth education and upbringing. Thus, the examination of this localized episode from the history of the Pavlo Galagan Collegium provides a lens through which to consider the institution's existence within the educational and cultural sphere of Kyiv, and more broadly, Ukraine, during the modern era.

Key words: Kyiv, Hryhoriy Galagan, Ivan Nycheperenko, private boys' gymnasium, educational process, school daily life.

Для школи не існує
ні православного, ні іудея,
ні князя, ні багатого, ні бідного, –
є лише учень і людина...

Іван Ничипоренко¹

Проблема повсякденного життя закладів освіти – середнього та вищого рівня – в Україні імперської доби, передусім на теренах Російської імперії, залишається однією з найменш досліджених сучасною українською гуманітаристикою. Втім, її розгляд дозволяє висвітлити низку питань – від впливу важелів державного дисциплінування на освітній процес до характеристики взаємин між педагогами й учнівською молоддю та їх видозміни під впливом історичних обставин, що й робить цю проблему актуальною, передусім для історико-антропологічних розвідок.

Однією з навчальних інституцій імперської доби, чия діяльність неодноразово привертала увагу науковців, є Колегія Павла Галагана в Києві. Цей приватний навчальний заклад, заснований одним із найпомітніших представників українського дворянства козацько-старшинського походження, громадським і культурно-освітнім діячем Григорієм Павловичем Галаганом (1819–1888) 1871 р. й ліквідований в умовах радянізації України у 1920 р., формально належав до розряду приватних чоловічих гімназій, але, завдяки старанням фундатора в першу чергу, існував за власним статутом, що робило його більш незалежним від дій і розпоряджень Міністерства освіти Російської імперії, чим вирізняло з кола загальноосвітніх інституцій Києва другої половини XIX – початку XX ст.

За останні десятиріччя, від оглядової, але вельми змістовної статті Сергія Білокона² до низки монографій і статей авторства Мирослави Смольницької³, Оксани Шевчук⁴, Марини Будзар і Тетяни Терещенко⁵ та інших, діяльність колегії розглянуто у кількох взаємопов'язаних аспектах – її роль в еволюції національно-культурного життя пореформеної доби, організація та зміст навчально-виховного процесу, висвітлення її діяльності у мемуаристичній тощо. Однак буденне життя колегії жодного разу не ставало предметом вивчення, попри наявність досить репрезентативного корпусу джерел. Тому *метою статті* є розгляд одного випадку з повсякдення колегії середини 1880-х рр. як події, що, попри позірну незначущість, віддзеркалила низку виховних проблем, актуальних для навчального закладу в умовах посилення реакційних тенденцій в Російській імперії.

Цей епізод відклався у листуванні фундатора закладу – Григорія Павловича Галагана – і тогочасного його директора Івана Івановича Ничипоренка (1842–1910), що тривало 11 років – з 1879 р., коли стараннями Г. Галагана І. Ничипоренко очолив колегію, до смерті її засновника восени 1888 р. Вже в першому зі збережених листів цього епістолярного комплексу – за 21 вересня 1879 р. – Григорій Галаган, звертаючись до Івана Ничипоренка ще як до можливого кандидата на посаду директора, висловив своє бажання бачити на «цьому місці людину по-справжньому освічену, досвідчену й енергійну», але водночас зауважив, що досвід попередніх років переконав його, «наскільки у такій справі мають перевагу люди місцеві перед тими, кому місцеві умови життя незнайомі»⁶. Іван Іванович,

¹ Ничипоренко І.І. Несколько положений из моего педагогического катехизиса / Вступ. ст. О. Шевчук. С. 113. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2015_1/17.pdf.

² Білокін С. Колегія Павла Галагана. Київ. 1988. № 8. С. 144–149.

³ Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871–1920 рр.). Київ: Інститут історії України, 2007. 527 с.

⁴ Шевчук О.М. Організація і зміст навчально-виховного процесу Колегії Павла Галагана (1871–1920 рр.). Умань, 2013. 250 с.

⁵ Будзар М.М., Терещенко Т.В. Колегія Павла Галагана у мемуаристичній Андроника Степовича. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2024. Т. 33 (2). С. 102–112.

⁶ Вочевидь, тут зауважено йшлося про діяльність двох перших очільників колегії – петербуржця В.В. Григорьєва, математика за фахом, педагога демократичних поглядів, і москвича С.М. Шафранова, вчителя словес-

випускник Київського університету Св. Володимира, який ще в студентські роки, на межі 1850-х – 1860-х рр., перейнявся ідеєю народної освіти, долучившись до кола української інтелігенції Києва, чия учительська кар'єра (викладав історію та географію) з 1865 р. складалася передусім в Україні (працював у Полтавській і Немирівській гімназіях), якнайбільше відповідав сподіванням фундатора колегії. Його діяльність на чолі навчального закладу у наступні роки такі надії підтвердила⁷. Успішність, попри об'єктивні негаразди, Івана Ничипоренка у справі керування закладом засвідчують як відгуки випускників, його вихованців, так і багаторічне листування з Г. Галаганом. Воно охоплює розмаїте коло питань – від діяльності колегії в її здобутках і втратах (навчальні будні, поведінка учнів, взаємодія з викладачами й вихователями, господарчі проблеми) до подій у житті обох учасників (як суспільних, в яких вони брали участь, так і особистих). Зміст цих листів переконливо демонструє, що з Григорієм Галаганом Івана Ничипоренка пов'язували не лише ділові, але й суто товариські, навіть довірливі, взаємини, попри ту соціальну дистанцію, яка була між педагогом, вихідцем з демократичних кіл суспільства, й фундатором колегії, представником верхівки імперського дворянства українського походження, одним з найбільш заможних землевласників Лівобережної України⁸.

Взаємопорозуміння між цими людьми демонструє і обговорення ними конфлікту між учнями двох старших класів колегії, який розпочався в жовтні 1885 р. і тривав до січня наступного, 1886 р., поступово затухаючи, але, вочевидь, так і не залагоджений остаточно, тому що лише унаочнював те розмежування між колегіатами за соціальним походженням, здібностями й життєвими амбіціями, яке відбивало реальну суспільну ситуацію, – між своєкоштными й стипендіатами, тобто дітьми із заможних родин, найчастіше з потомствених дворян, чії батьки платили за їхнє навчання (досить вагому суму – 750 рублів сріблом на рік), і молодими людьми з сімей незнатних, малозабезпечених, іноді навіть селянських, які успішно склали вступний іспит і отримали право вчитися за кошти навчального закладу.

Перебіг подій реконструюється за листами, що ними обмінювалися Іван Ничипоренко й Григорій Галаган (5 листів першого й 4 – другого), з яких перший – від Г. Галагана – датований 3 листопада 1885 р., останній, де згадано це питання, – його ж, за 2 січня 1886 р., хоча за змістом листування розуміємо, що той лист, яким І. Ничипоренко повідомляв про негаразди між вихованцями, за 28 жовтня 1885 р., не зберігся або ще не виявлений, так само, як і ще один від нього ж, про який дізнаємося вже із запису в щоденнику Г. Галагана за 16 січня 1886 р. У період, яким датовано листи, Григорія Павловича не було в Києві, він не міг самостійно розібратися в тому, що відбувалося між учнями, тому що, як член Державної ради Російської імперії (обраний 1882 р.), мав бути у Петербурзі, куди й виїхав десь за місяць до початку конфлікту. До речі, він тяжко переживав те, що через обтяжливі обов'язки, які відривали його від Києва, не міг постійно, як раніше, долучатися до життя колегії. Навіть у свідомості інших осіб, чия думка відклалася в історичному начерку до 25-річчя закладу авторства його випускника Володимира Куницького, через те, що Г. Галаган не міг брати безпосередню участь у колегіальних справах, у внутрішньому розпорядку школи виявилися негативні риси, що з часом склалися у «доволі строкату й розмаїту картину занепаду дисципліни й моральності серед вихованців і неперервну боротьбу з цим занепаданням з боку директора й вихователів»⁹.

Історія «антагонізму між класами», як її поймавав сам Григорій Павлович у листі до директора Ничипоренка за 3 листопада, прохаючи детально пояснити, у чому полягає причина розбрату між колегіатами¹⁰, на перший погляд уповні відповідає такій характеристиці, хоча насправді навряд чи пояснюється лише браком дисциплінарного примусу в житті закладу й моральності у поведінці його учнів. І це чудово розумів Іван Іванович, тому що лист із детальним описом того, що відбувалося між учнями випускного й третього класів, до яких долучилися молодші вихованці, передусім першокурсники, разом із листом викладача давніх мов, вихователя Федора Леонтьовича Яроша, не надіслав поштою, а передав через Катерину Василівну Галаган, яка їхала до чоловіка в Петербург. Тому на

ності, людину вкрай консервативних переконань, котрі, попри майже радикальну протилежність поглядів на завдання навчання та виховання, обидва обіймали директорську посаду лише один трирічний термін.

⁷ Яницький А. Иван Иванович Ничипоренко (1842–1910). Биографический очерк. *Ежегодник Коллегии Павла Галагана*. Год 15-й. Киев: Тип-я С.В. Кульженко, 1916. С. 3–57.

⁸ Хоча насправді ці особи – виходець з козацької родини, чий родовід за батьковою лінією сягав теренів Прилуччини, і представник козацько-старшинської верхівки того ж регіону, чії пращури в трьох поколіннях очолювали Прилуцький полк, – вочевидь, мали відчувати неабияку близькість, зонайменше Григорій Галаган завжди дуже тепло ставився до своїх земляків.

⁹ Куницький В. 25-летие коллегии П.Г. Историческая записка. *25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве* / Под ред. А.И. Степовича. Киев: Тип-я И.И. Чокколова, 1896. С. 145.

¹⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 1410. Арк. 2.

листі І. Ничипоренка рукою Григорія Павловича проставлено дату – 16 листопада, день, коли Галагани разом обговорювали історію про «незгоди, що виникли поміж колегіатами»¹¹. Ймовірно, відвертість у викладі подій в обох листах хоча б частково обумовлювалася тим, що вони передавалися «оказією», а не через пошту (імовірно, для приховання їхнього змісту від пожадливих очей поліційних перлюстраторів). І Ничипоренко, і Ярош (директор просив його окремо викласти власне бачення того, що відбувалося, передусім тому, що він суміщав функції вихователя і куратора 3-го класу, учні якого брати активну участь у подіях) подають зіткнення двох груп вихованців не лише як факт побутової ворожнечі, що виникла на підставі особистої неприязні тих чи тих осіб, але як протистояння життєвих переконань.

Вихованці 4-го класу, які, за словами Івана Івановича, раніше були важким тягарем для школи й нічого симпатичного не вказували ані в розумовому, ані в моральному аспектах, раптом на останньому році навчання продемонстрували тягу до самоосвіти, відмовилися від розсіяного способу життя (карти, спиртні напої, інші забавки) і ще більше – виявили бажання наставити на праведний шлях молодших учнів¹². Такою поведінкою вони наразилися на опір значної частини учнів 3-го класу, котрі, за словами директора, «легко ставляться до завдань життя і на школу дивляться лише як на перший крок до життєвої кар'єри»¹³, а її уявляють насамперед як засіб отримати ті чи ті чуттєві й матеріальні нагороди. Але для самих учнів, вочевидь, приводом для протистояння була не стільки несхожість у ставленні до навчання (до речі, Костянтин Пейкер, якого Ничипоренко виокремив як одного з лідерів опозиції до учнів 4-го класу, закінчив навчання з оцінками на золоту медаль¹⁴), скільки несхожість поглядів на життя. І, до речі, це розумів і директор колегії, який в одному з листів, отриманому Галаганом 14 грудня 1885 р., писав, що учні 3-го класу не заслуговують на дорікання щодо «шкільної справи». Третьокласники закидали своїм опонентам не більше, не менше, як політичну неблагонадійність, звинувативши їх, зокрема, у випуску шкільного журналу зі статтями, що заплямовують дворянську страту й своєкоштных учнів, які представляють верхівку суспільства. В одній зі статей – розповіді з народних уст – вельми негарно було зображено землевласника Чернігівської губернії С-ського (як думали, Скоропадського)¹⁵, а інша (неприховано просякнута зневагою до своєкоштных) розповідала історію колегіата, котрий, подібно до багатьох інших, опинився в колегії лише через сподівання, що тут можна отримати атестат зрілості, геть нічого не роблячи, й користається щонайменшою нагодою, щоб вдатися до розпуску та розпусти¹⁶. За словами Ф. Яреша, який особисто розмовляв з учнями 3-го класу, на їхню думку, навчальний заклад опинився у великій небезпеці, тому що вихованці 4-го класу разом з кількома стипендіатами 3-го класу видали новий номер колегіатського журналу «“Слово” змісту революційного, соціалістичного», тому «до колегії можуть завітати неочікувані гості»¹⁷ (слабо прихований натяк на візит жандармерії).

Коли педагоги влаштували зустріч учнів двох класів «віч-на-віч», взаємні звинувачення було виголошено прямо. Описуючи цю зустріч, І. Ничипоренко був вельми обережним: «3-й клас звинувачував декількох з 4-го класу, що вони сміються над ними, називаючи себе “аристократією ума”, а їх “аристократією кишені”, що вони відкидають дворянство й вважають існування його для Росії шкідливим і що тримаються назагал неблагонадійного напрямку, товаришують з підозрілими людьми...»¹⁸. Ф. Яреш в описі цього епізоду був відвертішим, до того ж він скористався для позначення ворогуючих сторін недвозначними найменуваннями – «благонадійні» та «радикали» (а ще – «гвельфи» і «гібеліни»): «Благонадійні звинувачували 4 клас у тому, що вони беруть участь у студентських сходках, “громадах” і “радах”, керуючись настановами неблагонадійних студентів (Житецького Ігнатія¹⁹, Каллаша²⁰), зазивають вихованців 1 і 2 класів до квартир студентів, намага-

¹¹ ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 90. Арк. 47. зв.

¹² ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45931. Арк. 63–63 зв.

¹³ Там само. Арк. 63 зв.

¹⁴ Пейкер Костянтин Костянтинович – потомствений дворянин. Окрім колегії, закінчив також Олександрівський лицей, теж із золотою медаллю. Служив в Азійському департаменті Міністерства закордонних справ, пізніше був Брацлавським повітовим предводителем дворянства (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 400).

¹⁵ Можливо, Іван Михайлович Скоропадський, один із найзаможніших землевласників Лівобережної України, чий старший онук Михайло вступив до колегії в 1885 р. (був учнем 1 класу), але не завершив навчання через психічну хворобу, що прогресувала.

¹⁶ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. III. 45931. Арк. 66.

¹⁷ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46085. Арк. 1 зв.

¹⁸ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45931. Арк. 66–66 зв.

¹⁹ Житецький Гнат Павлович – історик і літературознавець, педагог, син філолога-мовознавця, багаторічного викладача колегії, громадського діяча Павла Гнатовича Житецького, випускник 1884 р. (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 317–319).

²⁰ Каллаш Володимир Володимирович – літературознавець, текстолог, педагог, випускник 1885 р. (Там само. С. 329–331).

ються їх розумово розбестити; читають і приносять у колегію заборонені та підпільні видання, літографовані летючі листки й такого ж роду літературні плоди; іншими словами, зобразили радикалів у найчорніших фарбах»²¹. Формулюючи власне розуміння початку суперечки між учнями (а він, як вихователь, першим узнав про неї), Яреш зауважив, що партія своєкоштных, впливова в 3-му класі, почала влаштовувати іноді гулянки, які своїм розмахом (відбувалися поза стінами колегії) могли вийти за межі юнацьких витівок, а партія стипендіатів («архілібералів мізинного розміру», як він висловився) відповіла на це виданням журналу, дописи в якому небезпечні лише в тому випадку, якби вони «потрапили до рук синіх рятівників вітчизни, котрі вбачають у всякій грамотній людині небезпечного ліберала»²². Зауважимо, що таку вольність, як закид в бік жандармів, чия уніформа була синього кольору, вчитель міг дозволити собі лише в листі, що не йшов поштою. Врешті-решт, Яреш дійшов у своїй оповіді висновку, що «антагонізм явився сам по собі й довів до розриву, який тепер заживлений»²³.

Але думка Івана Ничипоренка, що її він висловлював послідовно в кількох листах, була дещо іншою. Насамперед, він розумів, що протистояння між 4-м і 3-м класами, до якого долучилися й деякі молодші учні, навіть з 1-го класу, мало соціальне підґрунтя, на що не можна було не зважати, хоча й педагоги, за його словами, робили все можливе, щоб цю ворожнечу нівелювати: «ми в школі різниці між своєкоштными та стипендіатами, знатними й простолюдинами, багатими та бідними не визнаємо, і для школи той із вихованців кращий, хто більш добросовісно виконує свої обов'язки...»²⁴. Позиція, яку обрав Ничипоренко для залагодження ворожнечі, безумовно, мала право бути: «Наполягати на примиренні ми визнаємо зараз неможливим, ще обопільні почуття образи надміру живі ..., але ми ігноруємо самий розлад і, безумовно, скористаємося кожною нагодою, щоб пом'якшати його, а потім і зовсім покласти йому край»²⁵. Але він не міг не усвідомлювати небезпеки обвинувачень у неблагонадійності учнів 4-го класу. На його переконання, вони обрали не уповні належний шлях, дуже високої думки про себе, впевнені, що готові вирішувати складні наукові питання, іноді читають книги, не відповідні ані їхньому вікові, ані знанням, ані розумовій силі. Але все ж таки ці молоді люди дійсно жадають знань, прагнуть чистої діяльності та розумного життя²⁶. Зауважимо, що юнаки, чії імена навів директор колегії, описуючи її фундатору поведінку учнів 4-го класу, уповні реалізувалися в дорослому житті: Дмитро Бурневський став відомий як математик, педагог, деякий час він працював також у колегії²⁷, Йосип Покровський – як один із провідних фахівців свого часу з римського права, професор ліберальних переконань²⁸, Олексій Тулов, син знаного педагога, доброго знайомого Г. Галагана, М.А. Тулова, один із авторів учнівського журналу, – як юрист і журналіст правового профілю²⁹, Микола Страдомський – як доктор медицини, суспільно-політичний діяч³⁰. Інші учні випускного класу, котрі так чи так взяли участь у зіткненні «демократів» і «аристократів», у більшості теж виявилися успішними в майбутньому, стали юристами, лікарями (серед останніх найбільш помітними у своїй галузі були Яків Горшков³¹ і Анатолій Ракочі³²). Молоді люди випускного класу колегії походили з різночинного кола, були дітьми середньо- і дрібнопомісних дворян, священників, міщан, селян. Також тут вчилися Павло Житецький, ще один із синів П.Г. Житецького³³, та Іван Екземпларський³⁴, син І.Т. Екземпларського, відомого церковного діяча, першого священнослужителя колегії.

Схарактеризувавши учнів 4-го класу в цілому як молодих людей, які в майбутньому обіцяють стати добropорядними діячами, за умови, що вихователі зрозуміють їхній юнацький ригоризм і будуть поблажливими, І. Ничипоренко у кількох листах висловив занепокоєння непримиренною позицією частини учнів 3-го класу, передусім тим, що їхні дорікання суперникам є політично забарвленими: «Протестанти занадто піддалися почуттю особистої роздратованості, особистих амбіцій і в своїх звинуваченнях перейшли доз-

²¹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46085. Арк. 2.

²² Там само. Арк. 4.

²³ Там само.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45931. Арк. 66–66 зв.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 281–282.

²⁸ Там само. С. 404–406.

²⁹ Там само. С. 437.

³⁰ Там само. С. 431.

³¹ Горшков Яків Павлович – доктор медицини, закінчив Санкт-Петербурзьку військово-медичну академію з відзнакою, автор фахових праць (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 299).

³² Ракочі Анатолій Григорович – лікар, доктор медицини, автор фахових праць з фізіології рослин, фізіологічної та патологічної хімії. Випускник колегії 1886 р. (Там само. С. 411–412).

³³ Там само. С. 319–320.

³⁴ Там само. С. 312–313.

волену межу...»³⁵. Назвавши тих учнів цього класу, які були, на його думку, натхненниками конфлікту (окрім вже поименованого Костянтина Пейкера – ще Миколу Чериковського³⁶ та Михайла Суріна³⁷), директор з прихованою гіркотою констатував, що вони, особливо М. Чериковський і почасті К. Пейкер, дуже негарно проявили себе з позиції моралі у цій історії³⁸, та зауважив, що побоюється за наступний рік, коли «такі пани» цілковито візьмуть гору серед учнів колегії³⁹. Але ще більшу небезпеку Іван Ничипоренко вбачав у тому, що навіть коли до кінця 1885 р. протистояння між учнями буцімто стало вщухати, в 3-му класі озлоблення не послабшало: «пани, що підняли на своєму прапорі “врятування вітчизни”, здається, не хочуть задовольнятися одними інсинуаціями у межах школи й ладні йти далі...»⁴⁰.

Аналіз учнівського складу 3-го класу, можливо, стане в нагоді для розуміння причини такого запеклого оберігання його представниками суспільного ладу від впливу радикальних настроїв, в яких вони звинувачували своїх однолітків. Насправді: в цьому класі переважали діти потомствених дворян (на загал – десь близько двох третин усіх учнів), іноді – з доволі впливових родин. Тут, зокрема, навчалися Микола Рєпнін⁴¹, правнук князя М.Г. Рєпніна (Рєпніна-Волконського), колишнього губернатора Малоросії, чий родовід виводили від Рюриковичів, і Олександр Селецький⁴², представник знаного дворянського роду козацько-старшинського походження, чий батько, М. В. Селецький, обіймав певний час послідовно посади полтавського та курського віце-губернаторів (хоча вони й не фігурували як активні учасники конфлікту, на відміну, приміром, від Миколи Чериковського, сина поміщика «середньої руки», власника маєтку площею 1 652 десятин).

Водночас у колективі 3-го класу не було єдності в настроях, про що Ф. Яреш повідомляв Г. Галагану як про «глибоку прірву розбрату»⁴³; це стало ще одним приводом для розпалювання ворожнечі, тому що такі учні, як Михайло Марковський і Павло Тучапський (обидва зі священницьких родин), від початку були на боці хлопців з 4-го класу, а в умовах загострення конфлікту їх підтримали кілька інших однокласників. Тут ще варто додати, що і М. Марковський, і П. Тучапський – одні з найпомітніших вихованців колегії 13-го випуску (1887 р.). Перший – відомий літературознавець і педагог, який закінчив Київський університет з дипломом першого ступеню та золотою медаллю, викладав, зокрема, і в колегії, успішно поєднував педагогічну роботу з науковими розвідками⁴⁴; другий – громадський діяч, чия політична кар'єра почалася з членства в Українській студентській громаді під час навчання в Київському університеті⁴⁵.

Тобто ще одним рушієм конфлікту стала «боротьба за уми», себто за залучення на свій бік інших вихованців. І особливо гостро постало питання впливу на учнів 1-го класу, серед яких прихильники «демократів» були в меншості, але це були двоє з кращих учнів – Агатангел Кримський⁴⁶, який за результатами першого року навчання мав лише одну четвірку серед відмінних оцінок, і Микола Столярів, у майбутньому – відомий математик і педагог⁴⁷, а також Михайло Чубинський, син П.П. Чубинського, етнографа, фольклориста, громадського діяча, пізніше – відомий правник-криміналіст, педагог, політик, публіцист⁴⁸. Вони опинилися в опозиції до більшості однокласників, якими верховодив Андрій Ракович, виходець зі спадкових дворян Чернігівської губернії, нащадок двох відомих родів ко-

³⁵ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45931. Арк. 64 зв.

³⁶ Чериковський Василь Миколайович – з потомствених дворян, до колегії вступив після домашньої освіти, продовжив освіту в Київському університеті св. Володимира на природничому відділенні фізико-математичного факультету (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 446).

³⁷ Сурін Михайло Єфимович – до колегії вступив з Полтавської гімназії, після закінчення юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету працював у Міністерстві внутрішніх справ (Там само. С. 432).

³⁸ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45931. Арк. 64 зв.

³⁹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45929. Арк. 58.

⁴⁰ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45928. Арк. 54 зв.

⁴¹ Рєпнін Вадим Миколайович, князь – до колегії вступив з 2-ї Київської гімназії, завершив навчання у 1887 р. та вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира. Був почесним мировим суддею в Пирятинському повіті (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 412).

⁴² Селецький Олександр Михайлович – закінчив колегію в 1887 р., випускник Петровсько-Розумовської сільськогосподарської академії, земський начальник Чернігівського повіту (Там само. С. 421).

⁴³ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46085. Арк. 3 зв.

⁴⁴ Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 380–383.

⁴⁵ Там само. С. 438–439.

⁴⁶ Цей вчений – орієнталіст, мовознавець, перекладач, історик, академік ВУАН – на все життя зберіг у пам'яті історію протистояння «демократів» і «аристократів». У листі до Бориса Грінченка за 17 червня 1892 р. він описує її не як окремий епізод, але як притаманне життя колегії явище: «...стипендіати та своєкошті мусять неодмінно образувати два табори, які аж ненавидять один одного. У перших зброя – їх знання, бо всі вони були в гімназіях першими учениками, а своєкоштіх зброя – їх пиха, висока гадка про своє дворянство, князівство чи гроші та ще й, звичайно, фізична сила...» (Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) / Упор. Варава Т.В., Василюк О.Д., Кучмаренко В.А. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАНУ, 2005. Т. I: 1890–1817. С. 78).

⁴⁷ Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 430–431.

⁴⁸ Там само. С. 448–451.

зацько-старшинського походження – Раковичів і Полетик⁴⁹. За словами І. Ничипоренка, А. Раковича сильно зачепили журналісти 4-го класу «Історією колегіата», яку «він прийняв на себе й гірко ображений»⁵⁰. Бажання захистити прихильників «демократів» з 1-го класу з боку 4-го класу лише поглиблювало розкол серед колегіатів. Водночас директор колегії був не у захваті від того впливу, який старші «демократи», чиє прагнення напучувати інших, на його думку, було досить сильним, мають вплив на молодших, переконаний, що це лише сприятиме посиленню зарозумілості як у одних, так і в інших і заважати-ме процесу виховання.

З цими міркуваннями був не вповні згодний Григорій Павлович Галаган. Уже в листі за 1 грудня 1885 р., відповідаючи на лист І. Ничипоренка з детальним описом події, він зауважив, що годі сподіватися на залагодження конфлікту лише бесідами й умовляннями, варто «впливати на два молодших класи, захищаючи їх від впливу паничів, сприяючи їхньому зближенню з деякими особистостями протилежної партії...»⁵¹. Найбільш небезпечним, з його погляду, було б остаточне відчуження за станом ознакою – стипендіатів від своскошних, чого він і раніше страшився в колегії (де разом жили й навчалися діти з різних суспільних страт), радіючи тому, що неприязнь між аристократичним і неаристократичним напрямками не розвивається, але очікуючи, що врешті-решт вона виявиться. Тому він радив Івану Івановичу, наскільки це можливо, тримати конфлікт у межах особистих симпатій / антипатій, не даючи йому перетворитися цілком на міжстановий⁵². Власну думку щодо сутності конфлікту він резюмував ще в щоденнику за 16 листопада, вбачаючи у ньому «антагонізм між демократами (переважно добросовісними) і аристократами, переважно схильними до гульби ... судячи за листами, демократи, хоча, можливо, й собі на умі, у цьому випадку праві та більш симпатичні»⁵³. Тобто Г. Галаган акцентує поведінкову різницю між двома ворогуючими групами, припускаючи, що серед паничів є кілька осіб, особливо розпечених вдома й достатньо зрілих чуттєво, а молоді люди не з великопанського кола об'єдналися у прагненні до добросовісної праці, тому він вибає «демократам» навіть гоноровитість: «Дещо зарозумілий хлопчик кращий за вульгарного гульвісу»⁵⁴. Ще більше його непокоїло те, що заколотники з 3-го класу вдаються до неприйнятних засобів для свого захисту, ставши на шлях неприхованого доносництва. «Це вже геть справа кепська, й зізнаюсь, – писав він І. Ничипоренку 2 січня 1886 р., – якщо б воно від мене залежало, то я б таких молодих людей і одного дня не тримав у закладі; чи можна очікувати чогось порядного від молоді, готової на нешляхетний вчинок, що доводить глибоке збочення людського ества, вже в тому віці, коли душа людини має ще залишатися доволі чистою...»⁵⁵. Тут варто додати, що реакція Григорія Павловича на події в колегії унаочнює не лише його ставлення до завдань процесу навчання та виховання, вона є вельми особистою та обумовлена досвідом його власної юності. Під час навчання в Петербурзькому університеті на межі 1830-х – 1840-х рр. Г. Галаган, за свідченням його щоденника тієї доби, досить болісно сприймав внутрішній розлад між власними прагненнями до демократизму у поведінці між людьми й приземленим повсякденням університетського середовища, в якому він, як представник родини з верхнього прошарку імперського дворянства, був вхожим до кола молодих аристократів, не маючи сил уникнути спокус, які воно пропонувало, – азартних ігор, візитів до повій, пиятики. «Я іноді сам упевнений, що я демократ, – занотував він у своєму “Журналі” 18 березня 1839 р., – що я ворог двору (царського – М.Б., А.В.) і захисник середнього стану; я про це волаю першому ліпшому. Малодушний! Це почуття триває в тобі, доки ти не зустрінеш на Англійській набережній аристократа у чепурній кареті, з якої гляне на тебе гарненьке личко! й ти миттєво змінюєшся, і ти біжиш за нею, і ти ладний лізти, повзти у дім кожного аристократа, ладний бувати на всіх балах і обідати, а між тим забути про те, за що ти, здавалося, стояв горою...»⁵⁶. Порівняння таких свідчень більше ніж 45-річної давнини з реакцією 66-річної людини на юнацький шкільний конфлікт додає їй думкам особистої ширості. Позицію Г. Галагана у конфлікті «аристократів» і «демократів» через кілька десятиріч років відзначив і один з його тодішніх учасників, М. Марковський, зазначивши, що встати на бік стипендіатів його примусило усвідомлення їхнього бажання працювати й ґрунтовності їхніх зацікавлень⁵⁷.

⁴⁹ Ракович Андрій Андрійович – до колегії вступив з 2-ї Київської гімназії, після завершення навчання в 1889 р. (15-й випуск) господарював у власних маєтках, цукрозаводчик. Голова Козелецької міської управи, предводитель дворянства Козелецького повіту Чернігівської губернії, член 3-ї Державної думи (Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана... С. 411).

⁵⁰ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45930. Арк. 52 зв.

⁵¹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. III. 1411. Арк. 2.

⁵² Там само.

⁵³ ІР НБУВ. Ф. I. Од. зб. 90. Арк. 47. зв.

⁵⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. III. 1411. Арк. 2.

⁵⁵ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. III. 1413. Арк. 1.

⁵⁶ Галаган Г. Журнал (1836–1841) / Упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. Київ: StreamARLine, 2020. С. 87.

⁵⁷ Марковський М.Н. Поминка по Учредителе Коллегии Григории Павловиче Галагане. Ежегодник Коллегии Павла Галагана. Год 18-й. Киев: Тип-я С.В. Кульженко, 1916. С. 34.

Як бачимо, для Григорія Павловича найважливішим у вчинках учнів 4-го класу було те, що вони змогли «зробити над собою зусилля та згуртуватися у добросесійній праці ... вже й те благо, що праця та тверезий спосіб дій наявні як факт здійснений, а це вкрай важливо»⁵⁸. Таке ставлення до способу дій учнів стає більш зрозумілим завдяки усвідомленню, що й директор, і вихователі, і фундатор стикалися повсякчасно з низкою порушень вихованцями розпорядку колегіального життя, передусім таких, як самовільна відлучка зі школи, отримання грошей у позичковій касі під залог речей, вживання слабоалкогольних (і, можливо, не лише таких) напоїв, крадіжки. Про кілька таких випадків І. Ничипоренко повідомив Г. Галагана в кінці листопада, зазначивши, що вони сприяли збуренню настроїв колегіатів. Насамперед кількох осіб викрили на користуванні позичковою касою, до того ж з'ясувалося, що один з них – учень 1-го класу Поповкін – застав чужу річ – годинник свого однокласника Озерецького, який викрав з його шафки непомітно для інших і в цей же день відніс для позички. Сам Поповкін запевняв, що річ хотів повернути, викупивши її пізніше. Для пом'якшення покарання він виказав ще двох учнів, яких звинуватив у пиятиці, чим викликав обурення інших, особливо вихованців 3-го класу, яким, за словами директора, «вкрай не хочеться виявлення їхніх проступків і дуже пропагують між молодшими товаришами думку давати зізнання лише тоді, коли “припруть вже до стінки”»⁵⁹. Поповкіна на цей раз не відрахували за провину, що було передбачено у таких випадках, уступаючи проханням матері та прагнучи уникнути суспільного розголосу, але вдалися до крайньої міри стягнення – оцінка «3» за поведінку, догана перед класом і загроза виключення. Ті, на кого доніс Поповкін, – учень 1-го класу Боярський і другокласник Страховський – визнали провину, але Страховський якийсь час наполягав на власній невинуватості, зізнавшись лише в присутності батька. Як розповів Г. Галаган І. Ничипоренко, за словами Страховського, він і Боярський зайшли під час прогулянки до кондитерської Семадені й там випили пуншу, але наступного дня директор дізнався, що учень не сказав усієї правди: «...не лише пили в Семадені, але й принесли напій і в колегію і тут повторили випивку»⁶⁰. Обох винуватців було покарано зменшенням оцінки за поведінку (тут додамо, що імен згаданих вище учнів немає серед випускників колегії, тобто з часом вони все ж таки залишили заклад).

Ці епізоди в контексті зіткнення учнів двох старших класів ще раз засвідчують, що проблема моральності поведінки в колегії була чи не гострішою, ніж питання навчання, тим більше, що педагогічний колектив і так неодноразово наражався на нарікання у надмірному потуранні учням. Імовірно, ще й тому для Григорія Галагана, як і, врешті-решт, для Івана Ничипоренка, прагнення учнів 4-го класу дотримуватися правил внутрішнього розпорядку закладу, виказувати повагу педагогам, не спокушати на життєві принади вартувало набагато більше, ніж їхні контакти зі студентами університету, бажання висловитися на сторінках шкільного журналу (на думку Г. Галагана, це лише робота розуму, який не залишається бездіяльним, не сповнений пустопорожніх мрій), і критика способу життя учнів з родин можновладців.

Тобто, якщо розглянути зміст листування директора й почесного попечителя колегії у контексті історичних реалій, тлумачивши усі недомовки й езопові обороти, то можна висувати, що учні колегії були цілком залучені в суспільне життя свого часу і не стояли осторонь від його основних трендів. Демократичні погляди значної частини четверокласників, їхнє прагнення брати участь у діяльності студентських товариств міста, бажання висловлювати думки публічно (хоча б у рукописному журналі, як не друкованому), ригоризм у ставленні до життя уповні відповідають настроям значної частини тогочасної інтелігенції, передусім молодії. Так само, як юнаки з більш елітарного кола, які для захисту власних інтересів вправно маніпулювали суспільною думкою (поки що хоча б у межах учнівського колективу), закидаючи супротивникам не більше, не менше, як українофільство (членство в «громадах» і «радах»), підривну роботу в соціалістичному дусі та страхали як однолітків, так і наставників втручанням жандармів у колегіальне життя, виступають від імені благонадійних громадян імперії. Риторика, використана в листуванні для опису шкільного конфлікту («сині рятівники вітчизни», «неблагонадійність», «архіліберали», «підпільні видання» тощо), ставлення до шкільного журналу як до недозволеної в стінах навчального закладу, а тому небезпечної справи (на думку Г. Галагана, «начальство цього не полюбає, і, можливо, зі свого боку воно має рацію»), дорікання (від І. Ничипоренка) учням 4-го класу в тому, що вони читають книги, не відповідні їхньому вікові, засвідчує, що і педагоги, і фундатор бачили реальну небезпеку виходу протистояння юнаків за межі навчального закладу.

І тон обговорення колегіального життя, і доводи, які наводять учасники листування, і самий опис подій дозволяє стверджувати, що і Григорій Галаган, й Іван Ничипоренко прагнули підтримувати у навчальному закладі атмосферу співпраці педагогів і учнів, поваги до вихованців як до особистостей, формування у молоді активної життєвої позиції,

⁵⁸ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. III. 1411. Арк. 2.

⁵⁹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 45930. Арк. 50.

⁶⁰ Там само.

навіть якщо це призводило до конфронтації між окремими групами. В умовах суспільно-політичної ситуації в Російській імперії останньої третини XIX ст., передусім в українських губерніях, а ще більше в Києві, який для імперської влади залишався осередком політичного збурення, де національне життя української громади, хай і притлумлене, відігравало не останню роль, це засвідчує прагнення дотримуватися засад існування Колегії Павла Галагана як прогресивного навчального закладу, виплеканих його фундаторами й заявлених у Статуті.

Повідомлення і думки щодо перебігу взаємин між окремими групами колегіатів у листуванні Григорія Галагана й Івана Ничипоренка за листопад 1885 – січень 1886 рр. занурені в обговорення низки інших питань – від перебудови будівлі навчального закладу до хворобливого стану вже літніх Григорія та Катерини Галаганів у зимовому Петербурзі, але такий багатий побутовий контекст лише актуалізує в буцімто повсякденному епізоді його суспільний зміст. Перспективи вивчення історії Колегії Павла Галагана через її повсякдення полягають у подальшому дослідженні листування Григорія Павловича Галагана не лише з Іваном Івановичем Ничипоренком, але й з його попередниками на посаді, що дозволить оновити уявлення про життєдіяльність цього навчального закладу в останній третині XIX ст.

References

- Bilokin, S. (1988). Kolehiiia Pavla Halahana [Pavlo Halahan Collegium]. Kyiv, 8, P. 144–149. Kyiv, Ukraine.
- Budzar M.M., Tereshchenko T.V. (2024). Kolehiiia Pavla Galagana u memuarystytsi Andronyka Stepovycha [Pavlo Galagan Collegium in Andronyk Stepovych's Memoirs]. *Doslidzhennia z istorii i filosofii nauky i tekhniki – Studies in the history and philosophy of science and technology*, 2, 33 (2), P. 102–112. Dnipro, Ukraine. DOI: 10.15421/272424.
- Galagan, H. (2020). Zhurnal (1836–1841) [The Diary (1836–1841)] / M. Budzar, Ye. Kovalov (Comps.), I. Kolesnyk (Eds.). Kyiv, Ukraine.
- Shevchuk, O.M. (2013). Orhanizatsiia i zmist navchalno-vykhovnoho protsesu Kolehii Pavla Halahana (1871–1920 rr.) [The Organization and Content of Education and Upbringing Process at Pavlo Galagan College (1871–1920)]. Uman, Ukraine.
- Shevchuk O. (Comp.) (2015) Nychyporenko Y.Y. Neskolko polozhenyi yz moeho pedahohycheskoho katekhyzya [The Some Points from my Pedagogical Catechism]. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2015_1/17.pdf. Kyiv, Ukraine.
- Smolnitska, M. K. (2007). Kolehiiia Pavla Halahana v natsionalno-kulturnomu zhytti Ukrainy (1871–1920 rr.) [Pavlo Halahan Collegium in the National and Cultural Life of Ukraine (1871–1920)]. Kyiv, Ukraine.
- Varava T.V., Vasyliuk O.D., Kuchmarenko V.A. (Comps.) (2005). Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890–1941) [The Epistolary Legacy of Agathangel Crymskii]. Vol. I. Kyiv, Ukraine.

Будзар Марина Михайлівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Budzar Maryna – PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Faculty of Social Sciences and Humanities, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine).

E-mail: bmimab24@ukr.net

Гедь Анна Володимирівна – докторка історичних навч. професорка, завідувачка кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Hedo Anna – DSc (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Faculty of Social Sciences and Humanities, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine).

E-mail: a.hedo@kubg.edu.ua

Дата подання: 20 жовтня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 12 січня 2026 п.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Будзар, М., Гедь, А. «Аристократи» проти «демократів»: епізод з повсякдення Колегії Павла Галагана в листуванні Григорія Галагана та Івана Ничипоренка. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 145–153. DOI: 10.58407/litopis.260117.

Цитування за стандартом APA

Budzar, M., Hedo, A. (2026). «Aristokratiy» proty «demokratyv»: epizod z povsiakdennia Kolehii Pavla Galagana v lystuvanni Hryhoriia Galagana ta Ivana Nychyporenka. [“Aristocrats” Versus “Democrats”: An Episode from the Daily Life of the Pavlo Galagan Collegium, as Seen in the Correspondence of Hryhoriy Galagan and Ivan Nycheporenko]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 145–153. DOI: 10.58407/litopis.260117.

